

تأثیر عوامل مختلف اجتماعی - فرهنگی

در شکل‌گیری هویت سواحل و بنادر خلیج فارس

محمد مهدی محمودی - لیدا اسلامی

چکیده

سواحل و بنادر خلیج فارس دارای پیشینه‌ای بس دیرینه و کهن در عرصه فرهنگ و تاریخ سرزمین خود می‌باشند.

پیشینه‌ای که در گذر عمر، غبار زمان به خود نگرفته و همچنان هویت ملی و ایرانی خود را حفظ کرده است. به راستی راز بقاء یک "هویت" در چیست؟! مفهوم "خوانایی" و "خاطره‌انگیزی" یک فضا چگونه شکل می‌گیرد؟

بنادر خلیج فارس در قلمرو خود آنچنان حس تعلق در میان بومیان منطقه به جای گذاشته‌اند که گویی همگی انتزاعی از یک مکان خاص می‌باشند. مکانی در مقیاس یک محله، حال آنکه بنادر به لحاظ خواص ماهیتی خود دارای عملکرد بین‌المللی هستند. لذا عاملی قدرتمندتر از عملکرد می‌بایست در شکل‌گیری هویت ساختاری بنادر مؤثر باشد تا محیط طبیعی آنها را در حد یک قلمرو محلی برای بومیان منطقه مانوس گرداند و سبب مطلوبیت فضایی آن باشد. این مؤلفه قدرتمند چیزی نیست جز وجود هنجارهای اجتماعی شناخته شده و فرهنگ جاری. با یک رویکرد ناب و تاریخ‌گرایانه نسبت به عوامل و عناصر هویت‌بخش در شکل‌گیری قلمرو یک فضای عمومی با خاطرات جمعی میتوان گفت: محله قلمرو پایه در پیوندهای اجتماعی است و شکل‌گیری بخش مهمی از کمالات انسانی در دل محلات جامعه رخ می‌دهد، یک جامعه سالم و پویا نیازمند رویکردهایی در جهت تقویت ابعاد اجتماعی و هویتی مردم هر محله است.

در این میان علاوه بر عملکرد نقش عناصری چون تاریخ، زمان، دین، فرهنگ، آداب و رسوم و سنن اجتماعی، در هویت بخشی فضاهایی با روح جمعی بسیار کلیدی و تعیین کننده بنظر می‌رسد. ماهیت صیادی و نیز بندرنشینی در تار و پود منطقه و زندگی مردم آن تنیده شده است لذا نمی‌تواند تبدیل به یک مؤلفه متأخر یا پسین گردد. به عبارت دیگر ساختار هویتی شهرها چه در مقیاس کلان (بین‌المللی) و چه در مقیاس خرد (محله‌ای) در تعامل با فرهنگ و متناسب با ویژگیهای ذهنی، کیفی، فیزیکی و شغلی مردم آن منطقه است.

تأثیر این عوامل فیزیکی در شکل‌گیری هویت ساختاری شهرهای ساحلی خلیج فارس تا بدان حد است که میتوان به حضور مؤلفه‌های مشترکی چون "مرکز و هسته قلمرو"، "هویت و تشخیص قلمرو"، "لبه‌ها"، "عناصر و نشانه" و عواملی از این دست در ایجاد "روابط اجتماعی نزدیک" و "خاطرات جمعی" اشاره کرد.

این در حالی است که جز حاکمیت یک فرهنگ واحد که ریشه در آداب و رسوم و سنن اجتماعی آن دارد، دلیل دیگری بر همسانی ماهیتی آنان نمی‌توان یافت!

□ مقدمه

سواحل بعنوان یکی از پهنه‌های جمعیتی فعال کشور مطرح می‌باشند که تعاملات اجتماعی و روابط مردم موجب شکلگیری هویت ارتباطی در آنها می‌شود و این ماهیت در نتیجه ارتباطات درون مرزی و برون مرزی مردم در سواحل جنوب و شمال کشور تقویت می‌گردد.

در جریان روابط فی مابین ایران و کشورهای همسایه شمالی و جنوبی رخدادهای جدید اقتصادی، بازرگانی، فرهنگی، اجتماعی و ... بوقوع خواهد پیوست که از یکسو سبب معرفی فرهنگ و تمدن ایران و کشورهای همجوار دریایی به یکدیگر خواهد بود و از سوی دیگر خطر تسری ناهنجاریهای تمدن غربی به داخل کشور را به دنبال خواهد داشت.

فعالیت‌های بازرگانی نیز در انواع قانونی و غیرقانونی در سواحل مرزی کشور بسیار رایج هستند. هدایت قانونمند ورود و خروج کالاها از طریق مرزهای دریایی (سواحل) از ابعاد مختلف سبب رونق بخشی اقتصادی، اشتغال‌زایی، رشد صنعت صادرات و واردات و ایجاد صنایع خرد دیگری خواهد بود. لیکن بعضاً این فرصتها در صورت عدم بهره‌گیری شایسته به تهدیدهایی بس عظیم تبدیل می‌شوند که ممکن است صدمات جبران‌ناپذیری را برای کشور به دنبال داشته باشند. شناخت دقیق ابعاد مختلف هویت و نقش سواحل از یکسو تأثیر عوامل اجتماعی - فرهنگی بر این هویت را روشن کرده و از سوی دیگر کنترلی بر عملکرد سواحل خواهد بود.

این مقاله در ابتدا به شرح ابعاد متنوع کارکردی سواحل مختلف پرداخته و سپس جهت روشن‌تر شدن موضوع؛ به عنوان نمونه موردی مطالعه، بر چگونگی تأثیر عوامل مختلف بر شکلگیری هویت شهر ساحلی بندرعباس متمرکز شده است و نهایتاً با عنایت به عوامل مؤثر در شکلگیری هویت سواحل به ارائه راهکارهایی جهت حفظ و احیاء هویت منجر شده است.

□ جایگاه و نقش سواحل

• نقش سواحل کشور بعنوان زیستگاه‌های جمعیتی

اهمیت نوار ساحلی دریاها تا بدان حد است که مطابق آمارهای بدست آمده ۲۵٪ جمعیت جهان در فاصله ۲۵ کیلومتری از دریا و ۳۹٪ جمعیت نیز در یکصد کیلومتری از دریاها ساکنند. در ایران مسیری حدود ۵۷۷۳ کیلومتر ساحل در جنوب و شمال وجود دارد به طوریکه حدود یک چهارم آن را مناطق شمالی و مابقی را مرزهای جنوبی به خود اختصاص داده‌اند. نخستین اقوام آریایی بدوی‌ترین سکونتگاه‌های خود را در حاشیه خزر برپا کرده‌اند. این بخش از سواحل هم اکنون بیشترین تراکم جمعیت در واحد سطح را به خود اختصاص داده‌اند.

نقشه مرزبندی استانهای ایران

بخش دیگری از سواحل که وسعت و پراکندگی بیشتر جمعیت را در خود دارد، پهنه جنوبی کشور و سواحل حاشیه خلیج فارس می‌باشد.

با نگرشی اجمالی به چگونگی مرزبندی شهرها در سرتاسر کشور درمی‌یابیم که این تراکم در نواحی شمالی و غربی کشور بیشتر است. در بخش شرقی استانهای جدید خراسان شمالی، خراسان جنوبی و

خراسان رضوی قرار گرفته‌اند که استانهای نسبتاً وسیعی محسوب می‌شوند و البته گستردگی جاده‌های ارتباط بین شهری نیز در آنها نسبت به شهرهای شمالی و غربی کمتر است.

• نقش سواحل در برقراری ارتباطات برون مرزی و درون مرزی

از آنجائیکه سواحل کشور عمدتاً لبه‌های مرزی کشور را تشکیل می‌دهند، توجه به نقش ارتباطی سواحل با کشورهای همسایه بسیار جدی و ضروری به نظر می‌رسد. این ارتباط در بخش سواحل شمالی به دلیل مسدود بودن حاشیه دریا محدودتر بوده و از آرامش و امنیت بیشتری برخوردار است. لیکن در سواحل حاشیه خلیج فارس که به عنوان چهارراه جهانی مطرح است و تعاملات اجتماعی و تجاری بسیاری در سطح بین‌المللی در آنجا اتفاق می‌افتد این ارتباط از اهمیت بیشتری برخوردار بوده و میتواند بعنوان بستری مناسب جهت بروز تخلفات در بخش واردات و صادرات باشد. این تخلفات ممکن است انجام عملیات قاچاق کالا، انسان و ... باشد یا تبادلات فرهنگی، اجتماعی و تجاری که از این دروازه‌های کشور

مسیر است.

فاصله مسیر زمینی بندرعباس از برخی شهرهای مهم کشور

شرایط اقلیمی مساعد در شهرهای شمالی سبب شده که همجواری آنها نزدیک‌تر باشد ولی در شهرهای جنوبی این امر از تراکم کمتری برخوردار است. در میان شهرهای حاشیه سواحل خلیج فارس، شهر بندرعباس بدلیل قرارگیری در نقطه تقعر این نوار ساحلی و مجاورت با تنگه هرمز، به منظور ارتباط

جاده‌ای با شهرهای مرکزی و پایتخت از موقعیت مناسبتری برخوردار است و نیازمند مسافت کمتری برای رسیدن به آنهاست.

□ هویت شهرهای ساحلی

منظور از هویت، خاصیتی است که در نتیجه انطباق یک پدیده با تصویر مشابه آن در ذهن ایجاد می‌شود. عبارت دیگر هویت یک فضا تصویری است که ذهن بیننده انتظار بازبینی آن را در بازدیدهای بعدی دارد. هرچه میزان خاطره‌انگیزی یک فضا بیشتر باشد هویت آن فضا قوی‌تر است. یعنی در هر بازدید تداومی روشن‌تری از تصاویر قبلی در ذهن بیننده نقش می‌بندد.

از آنجائیکه ذهن انسان تمایل به مطابقت دادن فضاهای ادراک شده با رفتارهای عادی و روزمره خود دارد هویت یک فضا سبب ارتقاء مطلوبیت و پویایی و حیات هرچه بیشتر آن خواهد بود. در یک تعریف می‌توان گفت فضای با هویت فضایی است که ماهیت واحدی در گذشته حال و آینده داشته باشد و البته این ماهیت واحد در طول زمان می‌تواند متنوع نیز باشد.

• عناصر تأثیرگذار بر شکلگیری هویت سواحل

بارزترین ماهیت ساحل، ماهیت طبیعی و جغرافیایی آن است. شکلگیری از آنجائیکه این ماهیت از بدو تشکیل همراه سواحل بوده، بستری برای شکلگیری سایر ابعاد هویتی تلقی می‌گردد. هویت طبیعی سواحل شاخصی جهانی داشته و در انواع اقلیمها تعاریف کاربری خاص خود را داراست.

نوع بهره‌برداری از پتانسیلهای طبیعی سواحل و تداوم آن فعالیتها در فرایند زمان سبب شکلگیری ابعاد دیگری از هویت سواحل در این بستر طبیعی خواهد بود.

فعالتهای اقتصادی که جزء ابتدائی‌ترین نیازهای اجتماعی بشر بوده‌اند در اولین بهره‌برداریها از ساحل مورد توجه قرار گرفتند.

استفاده‌های صیادی از سواحل نوعی از فعالیتهای اقتصادی‌اند که در ایجاد ماهیت صیادی سواحل مؤثر می‌باشند. این هویت آنچنان قوی و خاطره‌انگیز است که غالب گردشگران در سفر به شهرهای آن مناطق به استفاده از غذاهای دریایی تمایل نشان می‌دهند. از طرف دیگر بومیان منطقه نیز در برنامه‌های غذایی خود از انواع آبزبان استفاده می‌کنند.

برخی از این عملکردها در قلمرو بومی و برخی دیگر در قلمرو ملی مطرحند. بعنوان مثال گردشگری از دیگر ابعاد هویتی سواحل است که در قلمرو ملی مطرح است. توانائی و قدرت طبیعی دریا، شرایط مطلوب آب و هوا و مناظر زیبای ساحل از جمله جاذبه‌های قوی در جذب گردشگر به شهرهای ساحلی می‌باشد. در جریان شکلگیری هویت گردشگرپذیری شهرهای ساحلی حوزه فعالیت از حد درون مرزی فراتر رفته و به سطح برون مرزی رسیده است. لذا الزام دیگری که با عملکرد سواحل مرتبط است مسأله حمل و نقل و نیز برقراری ارتباطات درون مرزی و برون مرزی می‌باشد. این عملکرد ماهیت ارتباطی سواحل را سبب شده است.

• هویت در قلمرو بومی یا محلی

منظور از قلمرو یک فضا، محدوده‌ای است که ساکنان نسبت به آن احساس تعلق داشته و جزئیات فضا را از آن خود می‌دانند. توانایی یک فضا در معطوف داشتن حس تعلق مردم نسبت به خود، گستردگی قلمرو آن را می‌رساند. این قلمرو ممکن است در کوچکترین حد خود و در مقیاس یک محله مطرح باشد یا مقیاس گسترده‌تری در حد یک کشور پیدا کند. از آنجائیکه سواحل یک کشور بدلیل برخورداری از پتانسیلهای طبیعی زیبا و جذاب، بعنوان قطب گردشگری در داخل مرزهای آن کشور مطرح شده‌اند و همه ساله تعداد کثیری گردشگر را به خود جذب می‌کنند می‌توانند بعنوان واحد مقیاس ملی مطرح باشند. این در حالی است که بومیان سواحل نیز از اهمیت گردشگری آنها غافل نبوده و در قلمرو بومی و محله‌ای خود به تعاملات اجتماعی مشغولند.

هویت یک قلمرو در ابعاد بومی یا محله‌ای و ملی متفاوت است. به بیان ساده‌تر هویت یک شهر ساحلی در بُعد دورن مرزی برخوردار از قلمرو بومی و محله‌ای و در بُعد برون مرزی برخوردار از قلمرو ملی می‌باشد. این هویت در قلمرو بومی از فرهنگ و نوع زندگی مردم شکل می‌گیرد. بعبارت دیگر هویت بومی ساحل نتیجه رخدادهای روزمره زندگی بوده و بعنوان یک اصل تغییرناپذیر برای بومیان مطرح است. حال آنکه همان هویت یکپارچه در قلمرو ملی بعنوان یک هویت مستقل و جدید پیش روی گردشگران قرار دارد.

• هویت در قلمرو ملی

آنچه سبب خاطره‌انگیزی یک فضا می‌باشد، هویت آن در قلمرو ملی است. قلمروهای ملی و در سطح کلان قلمروهای منطقه‌ای که برای یک فضا مطرحند در نتیجه هویت غنی آنها شکل گرفته‌اند. هویت یک فضا در قلمرو ملی بعضاً جنبه نشانه‌ای پیدا کرده و بعنوان شناسه آن فضا در میان ملت‌ها مطرح می‌گردد.

این شناسه فضایی مجموعه‌ای از فرهنگها، تمدنها، آداب و رسوم قومی، شیوه‌های زیستی و صنایع دستی است. به بیان دیگر عملکرد بومیان در تبلور بیرونی خود تطابقی در ذهن ایجاد می‌کند که همان هویت منطقه در قلمرو ملی محسوب می‌شود. لذا همسانی هرچه بیشتر عملکرد بومیان در طول زمان حاکی از قوت هویت و تأثیرناپذیری آنها از هجوم فرهنگها، شیوه‌های زندگی و گویشهای متنوع وارداتی است.

□ شناخت هویت شهر ساحلی بندرعباس

بندرعباس بعنوان یک شهر با حوزه نفوذ استانی مطرح نیست بلکه حوزه نفوذ آن عملاً از سطح استان فراتر رفته و با توجه به نقش ویژه آن در اقتصاد کلان مملکت و مجاورتش در کنار تنگه هرمز از دیرباز دارای موقعیت بین‌المللی بوده است. لذا زیرساختها نیز در این شهر توسعه بیشتری داشته و تعداد بسیاری از جاده‌های کشوری و بین شهری میان بندرعباس و شهرهای همجوار از قدیم موجود بوده است.

مطرح بودن بندرعباس در عرصه بین‌المللی سبب شده است تا سیمای شهری و ساحلی آن بعنوان چهره و سیمای ایرانی و هویت سرزمین پهناور اسلامی ایران تلقی گردد.

صرفنظر از نقش کلیدی این شهر بعنوان قطب مهم اقتصادی - تجاری، نقش گردشگری آن در ایام نوروز و تعطیلات در میان استانهای همجوار بسیار خودنمایی می‌کند با توجه به رشد روزافزون گردشگران به این شهر، می‌توان در آینده افزایش میزان رفت و آمدهای تجاری و توریستی را برای آن پیش‌بینی کرد. وجود ساحل که نقطه تمایز این شهر از سایر شهرهای استانهای مجاور است نقطه قوتی در جهت جذب گردشگر محسوب می‌شود.

جاذبه‌های گردشگری در شهر بندرعباس در ایجاد تصویر ذهنی خاص و روشن در خاطرات گردشگران ورودی به این شهر نقش مؤثری دارد که نشأت گرفته هویت ساحلی این شهر می‌باشد. ویژگیهای فضایی، محیطی و مکانی که با شیوه‌های متنوع برداشت بصری نظیر خاطرات ذهنی مسافران، و تهیه عکس و فیلم از سفر به این منطقه جاودانه می‌شوند منجر به گردآوری اطلاعات جامعی از مکان مورد نظر می‌گردد که مجموعه‌ای است از شرایط محیطی و محاطی محله، وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و آداب و رسوم حاکم بر روابط اجتماعی شهروندان. گفتنی است در مراجعات بعدی، خاطرات ذهنی گردشگران از اولین سفر به یک شهر تبدیل به توقعات بصری و حسی آنان از این شهر می‌گردد.

• هویت اقتصادی سواحل بندرعباس

تأثیر مشاغل بومیان بر شکلگیری هویت ساحل بندرعباس

بندرعباس که همچون سایر شهرهای ساحلی، گسترش خطی به موازات دریا داشته است از حدود ۲۰ کیلومتر ساحل همجوار با خلیج فارس برخوردار است که از پتانسیلهای مهم و بارز این بندر محسوب می‌شود.

دستفروشان که در حاشیه ساحل بساط خود را پهن می‌کنند بواسطه حضور گردشگرانی که از هنگام غروب تا پاسی از شب به تفرج در این منطقه می‌پردازند شکل گرفته‌اند. این تعامل اجتماعی و اقتصادی که در جوار ساحل رخ می‌دهد تدریجاً سبب ترویج فرهنگ داد و ستد در میان گروه‌های مختلف سنی و جنسی ساحل‌نشینان و رونق اقتصادی منطقه می‌گردد. در مواردی این روابط تا حدی پیش می‌رود که دشواریهای بسیاری را برای ارتباط میان بافت مسکونی شهر و ساحل پدید می‌آورند.

بدلیل بروز مشکلات اشاره شده گاه و بیگاه تقاضاهایی درخصوص ساماندهی نوار ساحلی در نواحی مختلف از جمله سواحل بندرعباس مطرح می‌گردد. رویکرد مدیرانه در بهسازی یا بعبارتی باز زنده‌سازی کالبد فضاهای موجود آنست که با توجه به امکانات و کمبودهای وضع موجود صورت پذیرد و از اقدامات خارج از عرف طبیعی که عمدتاً منجر به از بین رفتن هویت غالب منطقه می‌گردد پرهیز شود. در این نوع

نگرش، جایگزین کردن فضاهای جدید به جای بافت فرسوده ساحل با نگاهی به پیشینه، سوابق دیرینه هویت و فرهنگ منطقه و در راستای حفظ و تعالی آنها و در قالب تکنولوژی و تقاضای روز صورت می‌گیرد.

• هویت طبیعی و جغرافیایی سواحل بندرعباس

شکلگیری هویت فضاهای شهری در گرو تأثیر عوامل متعددی همچون اقلیم، طبیعت، توپوگرافی، تاریخ، فرهنگ و سایر امکانات بالقوه می‌باشد.

در شهرهای ساحلی، عنصر طبیعی شاخصی بنام "دریا" تعیین کننده هویت و چهره اصلی آنهاست. سواحل خلیج فارس که به دلیل برخورداری از امکان برقراری ارتباط دریایی با سایر کشورهای جنوبی همچون امارات متحده عربی، قطر، بحرین، کویت و ... تبدیل به یک قطب اقتصادی فعال شده‌اند می‌تواند به عنوان بستر مناسبی برای مطالعات معماری و شهرسازی و تأثیرپذیری سیمای شهری از عوامل مختلف اجتماعی - فرهنگی محسوب شوند. چرا که به دلیل ویژگیهای منحصر به فرد دریا و ترکیب منظر طبیعی و معماری بومی با بناهای جدید، امکان مطالعه و بررسی راهکارهای گوناگون برای دستیابی به الگوهای تازه معماری و طراحی منظر در قالب طرحهای کالبدی - فضایی برای توسعه اقتصادی و همچنین گردشگری این شهرها مهیاست.

همین عوامل کالبدی - فضایی که به تناسب نیاز شهروندان و پتانسیلهای موجود ایجاد می‌شود به تدریج هویت‌ساز فضاهای شهری می‌باشد.

متأسفانه سواحل کشور ما - خصوصاً سواحل بندرعباس - در شرایط فعلی فاقد کیفیت فضایی و بصری مناسب است. وجود ساخت و سازهای بی‌قاعده در سبکهای مختلف معماری، فقدان تشخیص و کم رنگ شدن هویت گذشته فضاهای شهری را سبب شده است.

در واقع هدف از هویت‌بخشی به ساحل ارتقاء کیفیت منظر عینی و غنابخشیدن به منظر ذهنی است. البته این ساماندهی و هویت‌بخشی نمی‌تواند خارج از بستر جغرافیایی، پیشینه فرهنگی - مذهبی رفتارهای انسانی و دیگر عوامل اجتماعی حاکم بر فضا شکل گیرد.

• هویت‌گردشگری سواحل بندرعباس

در پیشینه فرهنگی مردم، رفتارهای انسانی در سه گونه سکونت، کاری و تفریحی تقسیم شده‌اند. از آنجائیکه سواحل بندرعباس در دو سطح (مقیاس) شهری و کشوری می‌بایست با واحدهای درون شهری و برون مرزی در تعامل باشند، هویت غالب در سواحل خلیج فارس از دو دیدگاه قابل تصور است، اول هویت تفرجگاهی که مرهون استقرار این بخش در جوار دریاست و دوم هویت بندرگاهی و ارتباطات

دریایی. بویژه در اقلیم سرزمین ایران که غالب اوقات خشک و کم باران است همجواری این شهرها با دریا نقش بسزایی در تعیین چهره ساحلی آنها دارد. همانگونه که نظریه پرداز و برنامه ریز شهری، الکساندر، در کتاب خود به نام "زبان الگوها" آورده است: "مردم به واحدهای فضایی هویت دار نیازمندند تا به آنها تعلق داشته باشند". منظور از واحد فضایی در مقیاس بومی همان کوچکترین جزء قلمرو شهری یعنی محله است.

امروزه در بسیاری از شهرهای ساحلی خلیج فارس مانند بندرعباس، "ساحل" حکم حیاط خانه‌های موجود را برای ساحل نشینان دارد. بعبارت دیگر خلیج فارس برای ساحل نشینان مقیاس "محلی" داشته و آنان کشورهای همسایه جنوبی خلیج فارس را همسایگان آن سوی حیاط خود می‌دانند که این نگاه بسیار مردمی و بومی می‌باشد. نقش و نگارهای فلزی بر روی درها و حتی رنگ آنها، با وجود بضاعت کم دانش و هنر ولی ضمن برخورداری از غنای فرهنگی بسیار بالا، تبلور دیگری از هویت دریایی این شهر می‌باشد.

چشم انداز مستقیم این خانه‌ها به ساحل از یکسو و موضوع غالب مشاغل بومیان یعنی صیادی از سوی دیگر احساس تعلق به محیط دریا و همجواری محیط کار و زندگی را سبب شده است.

سفرهای دریایی برای ساکنین شهرهای غیر ساحلی یک سفر هیجان انگیز و فوق العاده محسوب می شود و می تواند بعنوان یک جاذبه گردشگری محسوب گردد، حال آنکه این سفرها برای ساحل نشینان آنچنان ملموس است که دریا را جزء قلمرو محلی خود می دانند.

توجه به تصویر ذهنی بومیان مناطق ساحلی و تلاش در جهت حفظ خاطرات آنان بنوعی تداعی شایسته ای از هویت شهر تلقی می شود.

از آنجا که عوامل مختلف اقلیمی و جغرافیایی منطقه در تعیین شغل غالب شهروندان مؤثر است، وجود پتانسیل طبیعی دریا در ایجاد مشاغل مرتبط با آن نظیر صیادی - توربافی - ماهی فروشی - حصیربافی - ملوانی - دریانوردی و ... نقش بسزایی را ایفا می کند.

تعاملات اجتماعی میان اعضاء مختلف یک خانواده و تداوم آن در طی یک نسل سبب شده که فرهنگ کار جمعی و گروهی در میان ساحل نشینان رواج یابد.

همکاری، نوع دوستی، مهمان نوازی، بی آلاشی و ساده زیستی در روابط اجتماعی بخشی از تار و پود کالبد شهرهای ساحلی شده است.

• هویت حمل و نقلی سواحل بندرعباس

فرهنگ برون‌گرایانه رایج در میان ساحل نشینان را می‌توان نوعی تبلور قدرت و عظمت دریا در معطوف داشتن توجه ساکنین ساحل بسوی خود دانست. سواحل ایران در حکم پیشانی ارتباطات برون مرزی این کشور محسوب می‌شوند لذا می‌توانند بعنوان تجلیگاه فرهنگ، هنر و تمدن چند هزارساله این سرزمین کهن عمل کنند.

بعبارت دیگر سواحل در کشور ما در حکم دروازه‌های عبور و مرور دریایی و زمینی مطرح می‌باشند. ورودیهایی که تعریف کننده لبه‌های کشور نیز محسوب می‌شوند، می‌بایست ضمن برخورداری از حس "تشخص" سه ویژگی "خاطره‌انگیزی"، "نمادین بودن" و "انعطاف‌پذیری" را در خود داشته باشند. این ورودیها که مبین چهره و هویت بستر خود هستند می‌بایست شایسته تمدن دیرینه سرزمین خود نیز باشند.

"تشخص" یک مؤلفه کیفی است که عموماً الگوها در شکلگیری آن مؤثرند. این الگوها گاه به ظاهر بی‌مآخذ به نظر می‌رسند و گاه تبلور روشنی از پیشینه شهر، عوامل فرهنگی، آداب و رسوم و سنن رایج در میان جوامع کوچک و بزرگ آن سرزمین هستند که البته این نظام فرهنگی جامعه از عوامل اقلیمی، طبیعی، محیطی و سازوکار لازم برای زندگی و روابط اجتماعی حاکم بر منطقه بی‌تأثیر نیست.

• هویت خاطره‌انگیزی سواحل بندرعباس

کیفیت‌هایی که در ویژگی‌های تشخیص این ورودی‌های کشور (سواحل خلیج فارس) از آنها نامبرده شد، در فرایند معماری از ابزارهایی همچون سبک معماری غالب منطقه، مصالح بومی قابل استفاده در محل و رنگ سازگار با اقلیم آن مرز و بوم برای تجلی خود بهره می‌جویند. این ویژگیها در اغلب تصاویر ذهنی که از دورنمای شهرهای ساحلی جنوب ایران در اذهان باقی است بچشم می‌خورد. هویت خدماتی، مسکونی، صنعتی، ارتباطی و توریستی این شهرها عمدتاً بوسیله نشانه‌هایی که بصورت طبیعی یا مصنوع در دورنمای شهر وجود دارند مشهود است.

این تصاویر و نشانه‌ها که در قدیم معرف شهر محسوب می‌شدند در گذر زمان جزء لاینفک و جدایی ناپذیر سیمای شهر تلقی شده و در زمره انتظارات مراجعین به شهر قرار می‌گیرند. از این‌رو خوانایی و خاطره‌انگیزی یا تطبیق چهره ورودی شهر با تصاویر ذهنی افراد از اهمیت بسیاری برخوردار است.

به همین منظور ایجاد و حفظ جلوه‌های خاطره‌انگیز یک فضا در خلق تصویر ذهنی "مانا" و "جاودانه" از آن فضا نقش بسزایی دارد. این نقاط خاطره‌انگیز ممکن است مربوط به بناهای واجد ارزش میراثی این منطقه یا جاذبه‌های طبیعی آن باشد. شماری از این موارد در شهر تاریخی بندرعباس متعلق به آب‌گرم و کوه گنو، معبد هندوها و اسکله قدیم است که واجد ارزش تاریخی می‌باشند.

همانطور که قبلاً اشاره شد در روند بهسازی یا ساماندهی لبه ساحل پیروی از پیشینه فرهنگی و آداب زندگی بومیان به انضمام رعایت ناب‌ترین اصول معماری بومی کمک شایانی در ایجاد حس "خاطره‌انگیزی" فضا دارد.

انطباق مسیرهای حرکتی با خطوط توپوگرافی زمین، هماهنگی نوع پوشش‌های گیاهی اعم از سایه‌انداز، مرتعی و یا جنگلی با مقتضیات اقلیمی و جغرافیایی منطقه و همچنین تعامل شخصیت طبیعی شهر با نوع انتظارات شهروندان در ارضاء حس تعلق افراد اهمیت زیادی دارد.

□ راهکارهای حفظ کالبد و هویت ساحلی بندرعباس

در توسعه کالبدی فضایی این شهرها لبه ساحل بعنوان یک عامل محدود کننده و در عین حال بسیار با ارزش مطرح است.

چنانچه در فرایند توسعه شهر پیشروی به سوی دریا (استحصال دریا) لازم و ضروری باشد، می‌بایست ضمن رعایت مسائل زیست محیطی همچون پرهیز از تخریب زیستگاه‌های ساحلی و دریایی و نیز ایجاد تغییر در الگوهای رفتاری و مهاجرت آبزبان و نهایتاً ساکنان بومی این مناطق به بخش‌های دیگر، این توسعه به نحوی صورت پذیرد که ورودیهای قبلی قابلیت اتصال به بافت شهر را دارا باشند و همچنین خاطره و شخصیت خود را نیز از دست ندهند.

علاوه بر آن شناخت عوامل خطرزا در تغییر یا تحول هویت و چهره قدیم شهر و نیز تعریف سیمای جدید شهر توسعه یافته، جزء ضروریات است.

کاربریه‌ها، کالبد جداره‌ها و احجام تشکیل دهنده منظر شهری قدیم می‌بایست در فرایند توسعه قابلیت تبدیل برای نیازهای داخل شهر را دارا باشند و منظر یا سیمای شهری جدید با توجه به دانه‌های شاخص و کاربریه‌های قدرتمند در ایجاد تصویر ذهنی و خاطره جمعی مردم از محل شکل گیرد.

سازگاری، همگونی و سلسله مراتب در پرده‌های مناظر و پرسپکتیوها که در هر لحظه، تصویری در ذهن بیننده ثبت می‌کند سبب قوت و قدرت خاطره‌انگیزی هویت و چهره ماندگار شهر است.

تعدد کاربریهایی که نشانگر فعالیت‌های بومی مردم منطقه است در راسته‌های قدیم و شریان اصلی تشکیل دهنده شهر، تعامل نزدیک فرهنگ هویت‌مند مردم و مشاغل آنها را می‌نمایاند.

حفظ دانه‌ها و احجام شاخص دوره‌های تاریخی و نیز انتقال کاربریه‌های خدماتی و آلاینده به لایه‌های پشت شهر در تقویت خاطره‌ها از شهر مؤثرند.

حفظ و نگهداری کاربریهایی که در طی ادوار مختلف و میان نسل‌های متوالی تداوم یافته‌اند در حوزه و قلمرو خود بر ماندگاری چهره و هویت شهر تأثیر بسزایی دارد.

گفتنی است شناسایی تصویر ذهنی مسافرین و شهروندان از شهر در تدقیق اهداف حفظ هویت شهری از اهمیت زیادی برخوردار است.

محمد مهدی محمودی ▽ دکتری معماری D.P.L.G از دانشگاه UPA تولوز فرانسه، استادیار - عضو هیأت علمی گرایش معماری منظر و تکنولوژی معماری، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

لیدا اسلامی ▽ ▽ کارشناس ارشد معماری - کارشناسی ارشد معماری منظر از دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

منابع و مأخذ

- مطالعات و طراحی ساماندهی سواحل ۲۰ کیلومتری بندرعباس - مهندسین مشاور هرمپی - بهمن ماه ۱۳۸۵
- مطالعات و طراحی مرکز اسناد خلیج فارس در بندرعباس - مهندسین مشاور هرمپی - مهرماه ۱۳۸۵
- نقد و تحلیل کالبد پیاده‌راه به عنوان یک نمونه زنده شهری و شریان زندگی اجتماعی و مدنی - دکتر محمدمهدی محمودی - دانشگاه تهران - دانشکده هنرهای زیبا - طرح پژوهشی - مهر ۱۳۸۲
- مطالعات طرح مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی (ICZM) - گزارش سال ۱۳۸۴
- راهنمای طراحی شهری در ایران - دکتر جهانشاه پاکزاد - چاپ سال ۱۳۸۴

مأخذ تصاویر

www.irancerps.ir

* تصاویر دو نقشه ایران مربوط به سایت‌های اینترنتی

www.solarpaces.org

** تصاویر مربوط به شهر بندرعباس تهیه شده توسط نگارنده در محل